

૪. વેલજની દીકરી

માવજ મહેશ્વરી

પાંચેક દાયકા પહેલાંની આ વાત છે. એ સમયે દુકાણિયો મુલક ગણાતા કચ્છમાં મેઘરાજા રૂઠ્યા હતા. ત્રણત્રણ ચોમાસાં કોરાં ગયાં. વાટ જોઈને લોકો થાક્યાં. પણ એ ન આવ્યો ! આમેય કચ્છમાં તો ટાણાસર ન આવે પણ, આ વખતે તો ખરો રિસાયો. મલક માથે આપત્તિનો ઓછાનો મંડાયો. ઠેર ઠેર દુકાણનાં ડાકલાં વાગવા લાગ્યાં. સીમ ઉજ્જડ બની ગઈ. લીલપનું ક્યાંય નામ નહિ. ઢોરઢાંખર બિયારાં ક્યાં જાય ? કેટલાંક પાંજરાપોળને હવાલે થયાં, તો કેટલાંક મોતને ભેટ્યાં. લોકો ખાણેત્રે મજૂરીએ જવા લાગ્યા.

એ સમયનું એક નાનકું ગામડું. ગામની સમ ખાવા પૂરતી ચારેક વાડીઓના કૂવા ડૂકી ગયા. ખેડૂતો કપાળે હાથ દઈને બેસી ગયા. જે કૂંડીઓ પાણીથી છલકાતી તેમાં ધૂળ ભરાઈ ગઈ. એકમાત્ર જીવરાજની વાડી જ બચી હતી. જોકે, વાડી તો કહેવા પૂરતી હતી. કૂવો હતો અને

લીમડાનાં બેયાર ઝાડ હતાં. એટલું ખરું કે દુકાળે ધરતીનાં ધાવણ સૂકવી નાખ્યાં, છતાં કોઈ કારણસર જીવરાજના કૂવાની આવ જીવતી હતી. બે દિવસે માંડ પા એકર જમીન પી શકતી. જીવરાજે પોતાના બળદ સારુ ચાર વાવેલી. ઉજ્જડ સીમ ને દુકાણિયું વરસ એટલે બહુ ધ્યાન રાખવું પડે. રખડતાં ઢોર કે રોઝડાં પણ ભેલાણ કરી જાય...

જીવરાજ એક સામાન્ય ખેડૂત હતો તેની પાસે મિલકતને નામે પોતાના દાદાના વખતનો કૂવો હતો. પણ જીવરાજ પારકી છઠ્ઠીનો જાગતલ અને માણસાઈનો રખેવાળ હતો. કુદરતે કસોટી કરી હોય એમ એને સંતાન નહોતાં. વખત જતાં જીવરાજ પોતાનાં ઢોરઢાંખરને જ સંતાન સમજવા

લાગ્યો અને ઢોરને પેટનાં જણ્યાંની જેમ સાચવવા લાગ્યો. એણે તો પોતાના બેઉ બળદનાં નામેય પાડેલાં : એકનું કેસર ને બીજાનું કાનુડો !

જીવરાજ બળદને નવડાવતો, ખવડાવતો ને એમને જાત જાતના શણગાર પણ કરતો. બળદો સાથે એ વાતો પણ કરતો. વટેમાર્ગુઓને તો એ જોઈ એમ જ લાગતું કે જીવરાજનું ખસી ગયું છે.

ત્રણત્રણ વરસના દુકાળે માણસોની કમર ભાંગી નાખી. ઘણા બધા ખેડૂતોએ હારી જઈને પોતાનાં ઢોરઢાંખર કાઢી નાખ્યાં. એક જીવરાજ જ હિંમત ન હાર્યો. ઘરવાળીએ એક દિવસ તેને સમજાવ્યો કે બળદોને પાંજરાપોળ મેલી આવો ને સુખેથી બેસો ! પણ જીવરાજ એકનો બે ન થયો. તેણે લાગણીભીના સ્વરે કહ્યું, “કેસર અને કાનુડો આપણા દીકરા જેવા છે. હું જીવતો છું ત્યાં લગી એમને આંગણેથી નહિ કાઢું !” ઘરવાળીએ પણ કંટાળીને કહી દીધું, ‘તમે જાણો ને બળદ જાણો. મારાથી વાડીએ ભાતું દેવા નહિ અવાય !’ જીવરાજે જીભાજોડી ન કરી. તેણે વગડામાં વાસ કર્યો.

માગશર મહિનો બેઠો. બહુ જ ટાઢ પડતી હતી. એક રાતે જીવરાજ ખાટલામાં પડ્યો પડ્યો અંધારમાં તાકી રહ્યો હતો. તેણે વાવેલા એરંડા મોટાં ઝાડ જેવા થઈ ગયા હતા. ચાર હજુ કાપવા જેવી થઈ ન હતી. વાવવા ખાતર વાવેલા એરંડાનાં પાન બળદોને નીરવા થતાં હતાં. જીવરાજને એકાએક એવું લાગ્યું કે જાણે કશોક સળવળાટ થાય છે. જાનવર હશે કે શું ? પણ, તેણે બેઠા થઈને જોયું તો જાનવર નહોતું. કોઈ માણસ એરંડાનાં પાન તોડી રહ્યો હતો. જીવરાજનું લોહી બળી ગયું. તેણે વિચાર કર્યો : આ રીતે રોજ કોઈ પાન તોડી જશે તો બળદ શું ખાશે ? લોહી-પાણી એક કર્યાં છે ત્યારે એરંડા ઊંછર્યા છે...! જીવરાજ લાકડી લઈને ઊભો થયો. પણ બીજી જ પળે તેને વિચાર આવી ગયો : ‘બિચારો કોઈ દુઃખી માણસ હશે ! મારી જેમ એ પણ પોતાના ઢોરને જીવની જેમ જાળવતો હશે, હું ત્યાં જઈશ તો ભાગી જશે !’ બીજી બાજુ જીવરાજ એને ન પડકારે તોપણ એ રોજરોજ ભેલાણ કરે.

જીવરાજ મૂંઝાઈ ગયો. એક તરફ પોતાના બળદનો ને બીજી તરફ એક અજાણ્યા માણસનો વિચાર... ઘણી ગડમથલને અંતે જીવરાજે લાકડી મૂકી દીધી. હશે ! સૌ પોતપોતાનાં કરમ લઈને આવ્યા છે. કાલ કોણે દીઠી છે ?

જાણે કશું જ જોયું જ ન હોય તેમ તે માથા લગી ગોદડું તાણી સૂઈ ગયો. એરંડાનાં પાન તૂટવાનો અવાજ આવતો રહ્યો. આગંતુકના જવાનો પગરવ પણ જીવરાજે સાંભળ્યો. જીવરાજને ઊંઘ ન આવી. અંતે પેલા માણસ વિશે વિચાર આવતા હતા. કોણ હશે ? કેટલો દુખિયો હશે ?

એકાએક જીવરાજને એવું લાગ્યું કે કોઈ પોતાની છાપરી તરફ આવી રહ્યું છે. જરા ગોદડું હટાવીને જોયું તો આખો ઓળો પાસે આવી ગયો હતો. તેના ખભે નાનકડો કોથળો હતો. કપાયેલું ઝાડ તૂટી પડે તેમ જીવરાજના પગમાં પડી ગયો : ‘જીવરાજ બાપા ! મને માફ કરો. મેં તમારી ચોરી કરી છે !’

જીવરાજ અવાજ પારખી ગયો. કેશા ભગતનો દીકરો વેલજી હતો. તેણે વેલજીનું માથું ઊંચું કરતાં કહ્યું, ‘તેં શેની ચોરી કરી છે ? મારું તો કશું ચોરાયું નથી ! વેલજી ડૂસકાં ભરતાં બોલ્યો, “બાપા ! મેં તમારા એરંડાનાં પાન તોડ્યાં છે ! ચોરી કર્યા પછી મને થયું કે મેં પાપ કર્યું છે. અબોલ જીવ ખાતર ઘર મેલી દેનારને છેતર્યો છે બાપા ! મને માફ કરો !” બાપા દસ દા’ડા પેલાં મારે ત્યાં દીકરી જન્મી છે. એની માને જરાય ધાવણ નથી. એક રબારીએ દયા ખાઈને પાકટ બકરી આપી છે. પણ માણસ માણસને ખાય તેવા વખતમાં બકરીને શું ખવડાવું ? એટલે નાછૂટકે...

જીવરાજનું હૈયું હબક ખાઈ ગયું. આભ સામે જોતાં મનોમન બોલ્યો, ‘ભલા ભગવાન ! તુંય ખરો છે. હું બળદને દીકરા માની સીમમાં પડ્યો છું ને આને તેં દીકરી દીધી તો ધાવણેય પામતી નથી !’ કંઈક વિચારીને જીવરાજે વેલજીને કહ્યું, ‘વેલા, હું હવે થાક્યો છું અને આ બધી માયા શીદને ભાઈ ત્યાં તારી દીકરી ભૂખથી રડતી હોય ને હું અહીં મારા બળદોને લીલો ચાર ખવરાવું તો ફટ છે મને ! એના કરતાં તું જ સંભાળી લે. તારી દીકરીય ભૂખી નહિ રહે ને રામ કરશે તો મારા બળદેય બચી જશે !’ વેલજી ગદ્ગદ્ થઈ ઊઠ્યો.

શબ્દસમજૂતી

ઓછાચો છાયો, પડછાયો ખાણેત્રુ જ્યાં માટી ખોદાતી હોય તેવી જગા ધરતીનાં ધાવણ ભૂગર્ભ જળ ધોરિયો પાણીની નીક પાકટ મોટી ઉંમરનું પારકી છટ્ટીનો જાગતલ બીજાના ભલા માટે સતત ચિંતિત રહેનાર ગડમથલ (અહીં) મહેનત દાયકો દસ વર્ષ આવ સરવાણી, આવરો

રૂઢિપ્રયોગો

એકના બે ન થવું- મક્કમ રહેવું લોહી પાણી એક કરવાં- પુષ્કળ મહેનત કરવી

